

ปกิณกะ

ตัวยาในตำรับยาหอบหืดจากตำรายาแผนโบราณของร้อยตำรวจเอกเปี่ยม บุญยะโชติ

วัฒนา ชยธวัช^{1*}

¹ สาขาวิชาการแพทย์แผนไทย คณะสหเวชศาสตร์ มหาวิทยาลัยปทุมธานี

*ผู้นิพนธ์ที่ให้การติดต่อ E-mail: vadhana.j@ptu.ac.th

Received date: July 15, 2020; Revised date: July 22, 2020; Accepted date: October 2, 2020

บทคัดย่อ

โรคหอบหืดเป็นโรคที่บั่นทอนสุขภาพของประชาชน ในปี พ.ศ. 2558 มีผู้ป่วยถึงร้อยละ 7 ของประชากร จึงเป็นโอกาสที่จะมีการพัฒนยาแผนไทยเพื่อเป็นส่วนหนึ่งในการรักษาโรคหอบหืดดังกล่าว ร.ต.อ. เปี่ยม บุญยะโชติ ได้รวบรวมตำรับยาไว้ในตำรายาแผนโบราณ 12 เล่ม ระหว่างปี พ.ศ. 2514 - 2525 การประมวลผลตำรับยาหอบหืดที่ตรวจพบโดยจัดทำโครงสร้างข้อมูล 2 ระดับคือ ระดับตำรับยา และระดับตัวยาในตำรับ พบตำรับยาหอบหืดไม่ซ้ำกันจำนวน 56 ตำรับ 224 ตัวยา สามารถจำแนกกลุ่มตัวยาหอบหืดที่อยู่ในกลุ่มตำรับจำนวนตัวยาน้อยแสดงว่าต้องให้ผลโดยตรงต่อโรคหอบหืด คือ มี กลุ่มตำรับที่มี 1 ถึง 3 ตัวยา เสมือนเป็นยาบรรเทาอาการเป็นยาขยายหลอดลมที่ออกฤทธิ์เร็ว กลุ่มตำรับ 1 ตัวยา จัดเป็นตัวยาเดี่ยว คือ แมงป่องช้าง ขนเพชรคน และ ผมคน ส่วนตัวยาที่ปรากฏในกลุ่มตำรับ 2 ตัวยา มี 10 ตัวยา คือ ผมคน จันทน์แดง จุนสี กะทือ ขอนดอก ตำลึง น้ำตาล น้ำปูนใส สะบ้า และ หอยนางรม สำหรับกลุ่มตำรับ 3 ตัวยา มีทั้งสิ้น 6 ตัวยา คือ ตำลึง ขี้เหล็ก ชุมเห็ดใหญ่ น้ำผึ้ง มดแดง และ หมูสามชั้น สำหรับกลุ่มตำรับที่มีตัวยา 4-5 ตัวยา 6-10 ตัวยา และ 11-43 ตัวยา มีจำนวนตัวยา 36 59 และ 191 ตัวยาตามลำดับ ซึ่งตำรับที่มีตัวยามากกว่า 3 ตัวยา นอกจากตัวยาตรงต่อโรคแล้ว ก็จะมีตัวยาบำรุงร่างกายด้วย

คำสำคัญ : ยาแผนโบราณ, หอบหืด, ร.ต.อ. เปี่ยม บุญยะโชติ

Herbal Drugs in Asthma Formula from the Ancient Medicinal Formulary Texts of Police Captain Bhiam Bunyachot

Vadhana Jayathavaj^{1*}

¹ Thai Traditional Medicine Program, Faculty of Public Health, Pathumthani University

*Corresponding Author E-mail: vadhana.j@ptu.ac.th

Abstract

Asthma deteriorates the population health, in 2015, Thailand had asthma patients 7 percent of the population. This is the opportunity in developing Thai tradition drug for asthma, Police Captain Bhiam Bunyachote gathered ancient medicinal formulary and had been printed in twelve texts during 1971-1982, the selected asthma drugs were processed by 2 level data structure; formula level and drug level. There were 56 asthma formula (without duplicated) with 224 drugs, the classification of drug from groups by the number of drugs in the formula, the formula group that contained a small number of drugs will show their direct effect to asthma. The drugs in the group of one drug formula were giant forest scorpion, pubic hair, and hair. The drugs in the group of two drugs formula were 10 drugs; hair, *Dracaena loureiroi* Gagnep., copper sulfate, *Zingiber zerumbet* (L.) Roscoe ex Sm., bullet wood, ivy gourd, sugar, lime water, *Mucuna macrocarpa* Wall., and oysters. The drugs in the group of three drugs formula were 6 drugs; ivy gourd, *Senna siamea* (Lam.) Irwin & Barneby, *Cassia alata* (L.) Roxb., honey, red ant, and streaky pork. The drugs in the group of 4-5 drugs, 6-10 drugs, and 11-43 drugs were 36, 59, and 194 drugs, respectively. The group of more than 3 drugs formula had not only direct drugs, but tonic drugs also included.

Keywords: Ancient Medicinal Formula, Asthma, Police Captain Bhiam Bunyachote

บทนำ

ประเทศไทยมีรายงานจำนวนผู้ป่วย (อัตราผู้ป่วยต่อประชากร 100,000 คน) โรคหอบหืด ในปี พ.ศ. 2551 และ พ.ศ. 2556 จำนวน 116,853 คน (185.68) และ 107,818 คน (166.85) ตามลำดับ⁽¹⁾ จากสถิติสาธารณสุขปี พ.ศ. 2558 มีผู้ป่วยโรคหืดนอนรักษาในโรงพยาบาล 115,577 คน โดยมีผู้ป่วยโรคหืดประมาณร้อยละ 7 ของประชากร กระทรวงสาธารณสุขจึงจะส่งเสริมให้สถานบริการสาธารณสุขหรือสมาชิกเครือข่ายที่ทำคลินิกได้มาตรฐานแล้วขยายรูปแบบและแนวทางการรักษาโรคหืดไปสู่ระบบบริการปฐมภูมิหรือ PCC (Primary Care Cluster) เพื่อให้ประชาชนสามารถเข้าถึงการรักษาที่ใกล้บ้านมากยิ่งขึ้น เนื่องจากคลินิกโรคหืดและโรคปอดอุดกั้นเรื้อรังแบบง่าย เป็นคลินิกที่ง่ายต่อการประเมิน ง่ายต่อการรักษาและได้คุณภาพ ถึงจะไม่มีแพทย์เฉพาะทางก็สามารถทำได้โดยแพทย์ทั่วไป และผู้ที่ผ่านการอบรมตามมาตรฐานคลินิก ฯ ใช้การประเมินโดยซักถามประวัติ อาการของโรค วัดค่าลมจากปอดโดยเครื่องวัดรักษาผู้ป่วยตามแนวทางการรักษาอย่างง่ายที่กำหนด นัดติดตามอาการสม่ำเสมอ สอนเทคนิคการใช้ยาพ่นที่ถูกวิธี ให้ความรู้เรื่องโรคหอบ การประเมินการปฏิบัติตัวของผู้ป่วย เป็นต้น⁽²⁾ จึงนับเป็นโอกาสการพัฒนาตำรับยาแผนไทยเพื่อเป็นส่วนหนึ่งในการรักษาโรคหอบหืดดังกล่าว

โรคหอบหืด (Asthma) เป็นโรคที่เกิดจากการอักเสบเรื้อรังของหลอดลม ทำให้เยื่อและผนังหลอดลมตอบสนองต่อสิ่งกระตุ้นจากภายใน และจากสิ่งแวดล้อมมากกว่าปกติ ส่งผลให้หายใจไม่สะดวกและมีเสียงหวีดเหนื่อยหอบ ไอเรื้อรัง แน่นหน้าอก หอบหืดสามารถเกิดได้กับทุกเพศทุกวัย และทำให้เสียชีวิตได้หากอาการรุนแรง หอบหืดไม่ใช่โรคติดต่อแต่สามารถถ่ายทอดผ่านทางพันธุกรรมได้ โรคหอบหืดและโรคหืดเป็นโรคเดียวกัน บางครั้งเรียกหอบหืดในกรณีที่มีอาการหอบร่วมด้วย ซึ่งในผู้ป่วยโรคหืดบางรายอาจไม่มีอาการหอบ มีเพียงอาการไอเรื้อรัง หายใจมีเสียงหวีด ซึ่งเกิดจากการอักเสบในหลอดลมและมีหลอดลมตีบแต่ไม่ถึงขั้นหอบ โดยอาการหอบจะเกิดขึ้นในผู้ป่วยที่หลอดลมตีบที่รุนแรง การรักษาโดยใช้ยาพ่น 2 กลุ่ม คือ ยาควบคุมโรคและยาบรรเทาอาการ โดยยาควบคุมโรคเป็นยาสูดพ่นที่มีองค์ประกอบเป็นสเตียรอยด์ช่วยลดการอักเสบของหลอดลม ต้องใช้อย่างสม่ำเสมอแม้จะไม่มีอาการ ส่วนยาบรรเทาอาการเป็นยาขยายหลอดลมที่ออกฤทธิ์เร็ว ใช้เมื่อมีอาการหืดกำเริบเฉียบพลัน หรือเมื่อมีอาการหายใจลำบากเกิดขึ้น ที่สำคัญผู้ป่วยควรออกกำลังกายอย่างเหมาะสม และใส่ใจในเรื่องการพักผ่อนที่เพียงพอ ลดน้ำหนักในกรณีที่มีอ้วน หลีกเลี่ยงความเครียดทางจิตใจ รวมถึงหลีกเลี่ยงสารก่อภูมิแพ้ และมลพิษในอากาศรวมทั้งงดสูบบุหรี่ ที่กระตุ้นให้หอบหืดกำเริบ⁽³⁾

หนังสือแพทยศาสตร์นิเทศ กล่าวว่า “หืด” คือ อาการหายใจหอบเป็นพัก ๆ เป็นบ่อย ๆ เกิดจากอาการเกร็งของกล้ามเนื้อแห่งหลอดลม ทำให้หลอดลมแคบหายใจออกดังฮืด ๆ และเกิดมีเสมหะในหลอดลม⁽⁴⁾ หนังสือศัพท์แพทย์ไทย⁽⁵⁾ กล่าวถึง “หอบหืด” หมายถึง อาการหอบเนื่องจากโรคหืด (Bronchial asthma) เชื่อมโยงไปยังคัมภีร์สรรพคุณยาไทยจากฉบับโบราณ⁽⁶⁾ และประมวลสรรพคุณยาไทย⁽⁷⁻⁸⁾ ของโรงเรียนแพทย์แผนโบราณถึงด้วยยาแก้หอบหืด เช่น โกฐก้านพร้าว โกฐเขมา โกฐจุฬาลัมพา โกฐเชียง โกฐสอ คนทีสอทะเล ญ่าหวดปลาตุก ชะมดเซ็ด ชะมดเชียง หัสคุณไทย เป็นต้น

คัมภีร์สรรพคุณยาไทยจากฉบับโบราณ⁽⁶⁾ ด้วยยาแก้หืด ได้แก่ ผลเร่วน้อย รากเร่วน้อย น้ำอ้อยต้ม น้ำนมแกะ น้ำนมแพะ ผักคราดทั้ง 2 สหสคุณ การบูร บวบขม และพิทขม สารส้ม ต่างสลดโต ต่างโคกกระสุน ต่างมะกล่ำตาช้าง ต่างประยงค์ ผลโมกมัน โกฐสอ โกฐจุฬาลัมพา โกฐก้านพร้าว เทียนสัตตบุษย์ น้ำประสานทองเทศ ขุมเห็ดไทย เถาโคกกระออม ต้นสหสคุณไทย รากมะตูม โกฐกระดูก น้ำใบดาวเรืองใหญ่ รากสะค้าน รากเสนียด ญ่าหวดปลาตุก ยาแก้หืดต่าง ๆ 1) ยาสูบแก้หืด ท่านให้เอาดอกกล้าโพง 1 ใบมะฝ่อ 1 ยา 2 สิ่งนี้หั่นรวมกันเข้า เอาเล็ดแรด

ละลายกับน้ำตาลโตนด เอาเคล้ายาตากแดดให้แห้ง เมื่อจะสูบเอาการบูรพอควร เอายาเส้นกับยา 2 อย่าง เคล้ากัน ให้เข้าดีแล้วเอาใบตองแห้งมวนสูบทุกวัน แก้กิดหายแล ฯ 2) ยากินภายในแก้กิด ให้เอาใบตำลึง 1 กำมือ มาตำคั้นเอาน้ำ เอาจุนสีหนัก 1 สลึง สะตุเสียก่อน แล้วบดเป็นผงใส่ในน้ำตำลึงกิน แก้กิดหายแล ฯ 3) ยาลูกกลอนแก้กิด ให้เอายาดำหนัก 1 บาท มะเขือขึ้นตำคั้นเอาแต่น้ำให้ได้ 1 ถ้วยชา เอาไฟลวกคั้นเอาแต่น้ำ 1 ถ้วยชา เอามะพร้าวซีกขูดเอาแต่น้ำตั้งไฟ กวนปั้นเป็นลูกกลอน รับประทานยกรังโรคออกหาย ฯ 4) ยาแก้กิด เอาจันทน์แดงมารางแล้วตำเป็นผง เมื่อจะกินชั่งเอาจุนสีตำหนัก 1 สลึง ใส่ลงในยาละลายน้ำร้อน แก้กิดที่เป็นมาช้านานหายแล 5) ยาแก้กิด ศักดิ์สิทธิ์ ให้เอาผมนคนสมุนไพรให้กรอบ ละลายสุรากินคืนได้เคยใช้มาแล้ว หายยกรังโรคออกหมดแล ฯ 6) ยาแก้กิด แม้เป็นนานเท่าใดก็ตาม ให้เอาเปลือกหอยอิฐรมกับน้ำปูนใสกินหายแล ได้ใช้มาากแล้ว ฯ 7) ยากินแก้กิด ท่านให้เอารกคนปิ้งไฟบด โรยข้าวให้กินหายได้แล ฯ 8) ยาแก้กิด ท่านให้เอาเปลือกหอยอิฐ รมกับน้ำปูนใสรับประทานเท่านั้น ก็หายได้แล ฯ

จากคัมภีร์แพทย์ไทยโบราณ⁽⁹⁾ ในส่วนที่ว่าด้วยยาเขียนเป็นโลหิตและไอเป็นโลหิตและยาแก้ กล่าวถึง ยาอำมะฤคชะวาทิ เอาผลสมอ ไคร้เครือ โกรฐพุงปลา เมล็ดผักชี เทียนขาว ผลมะขามป้อม น้ำประสานทอง เอาสิ่งละ 2 บาท ละลายน้ำผลมะแว้งเครือ น้ำมะขามเปียกแทรกเกลือกวาด แก้ไอหืดหอบ ยาอำมะฤคธาราธิคุณ ใช้รากมะกรูด รากมะนาว รากมะเขือขึ้น รากมะอึก รากมะแว้งต้น รากมะแว้งเครือ รากส้มเสี้ยว รากส้มป่อย รากส้มโอ รากส้มเขียวหวาน เมล็ดมะกรูดเมล็ดมะนาวคั่ว เมล็ดส้มป่อยคั่ว เมล็ดส้มเขียวหวานคั่ว หัวบุงรอก หัวกระดาดทั้ง 2 หัว กลอย หัวหญ้าชันกาด รากมะละกอ รากหญ้าคา เอาสิ่งละ 1 บาท ส้มกุ่มทั้ง 2 หักคั้นทั้ง 2 เถาวัลย์เปรียง เถาคันแดง เถาวัลย์เหล็ก เถาวัลย์ปูน โคคลาน แก่นแสมทั้ง 2 สิ่งละ 3 บาท ชะเอมเท่ายาทั้งหลาย บดทำแท่งด้วยน้ำมันจั่ว น้ำมันาว น้ำมันกรูด น้ำมันเขียวหวาน น้ำมันเกลี้ยง แทรกเกลือสะตุ ละลายน้ำชะเอมแทรกเกลือกิน แก้ไอหืดหอบ ในส่วนของคัมภีร์กะไชย กล่าวถึง ยาพรหมภักตร์ เอาลูกจันทน์ ดอกจันทน์ สิ่งละ 1 ส่วน การบูร มหาหิงค์ ยาดำ สิ่งละ 4 ส่วน ยางสลัดได 12 ส่วน พริกไทย 14 ส่วน บดเป็นผง บดปั้นแท่งด้วยน้ำเปลือกมะรุมน้มน้ำเป็นเม็ดเท่าเมล็ดพริกไทย กิน 1 เม็ดลง 1 ครั้ง แก้ก้องรุ่งพุงมานแลริดสีดวงมองคร่อ แก้มแก้มหอบ ยาแก้กิด เอาชิง 20 บาท สะค้าน 20 บาท หัวหัวหมู 20 บาท เจตมูลเพลิง 20 บาท พริกไทยล่อน 1 ทะนาน บดเป็นผงละลายน้ำร้อนกิน ยาแก้กิด เอาเมล็ดบวบเหลี่ยมเท่าอายุคนป่วย บดละลายน้ำผึ้งกิน

จากหนังสือแพทย์ศาสตร์สงเคราะห์⁽¹⁰⁾ คัมภีร์ธาตุวิงค์ ปอดพิการ ให้หอบดังสุนัขหอบแดดจนโครงลด ให้เอารากกระถินพืมาตามกิน ถ้ามีฟางเอาเปลือกขี้เถ้า เชือกเขาพรวน ต้นตุง รากทรงบาดาล รากพิลังกาสา ต้ม 3 เอา 1 กินหายแล และยาแก้กิดไอ ชื่อ พรหมภักตร์ ในคัมภีร์กะไชย ประกอบด้วยตัวยา บุงรอก 1 ตำลึง บอระเพ็ด 1 บาท สลัดได 1 บาท ชิง 2 สลึง ลูกพิลังกาสา 2 สลึง หัวหมู 2 สลึง ลูกมะตูม 2 สลึง ผักแพวแดง 3 สลึง พริกไทย 1 สลึง ตำเป็นผงละลายน้ำผึ้งรวบ ปั้นเท่าเมล็ดฝ้ายกิน 1 เม็ด ลง 1 ที กิน 7 เม็ดลง 7 ที จำเพาะยาแก้กิดไอ ริดดวงหายแล

คัมภีร์สรรพคุณ เล่ม 1⁽¹¹⁾ รากสะค้าน แก้ไขอันประกอบด้วยหืด โกรฐสอ แก้ไข้จับและหืดไอ โกรฐเขมาแก้โรคในปากในคอ และแก้หอบให้เสียดแทงซี่ข้างทั้งสอง โกรฐจุฬาลัมพา แก้ไข้เจ็ญและแก้ผื่นพริ้งขึ้นทั้งตัว เป็นเพื่อเสมหะและหืดไอ เร่วน้อยแก้ริดสีดวงไอหืด น้ำประสานทองเทศ แก้กิดไอและมองคร่อ บวบขม แก้กิดสีดวงอกและหืด โศกกระออม ใบแก้กิดและไอ รากมะตูม แก้กิดหอบไอ แผลหอม ราชพฤกษ์ จันทน์เทศ เมล็ดผักกาด หัวหัวหมู สะเดา โมกหลวง ชะเอม สะตือ เทียนสัตตบุษย์ ขมิ้นอ้อย อันว่ายาหมูนี้นี้แก้กิดและฝีทั้งปวง

แพทย์ตำบลด เล่ม 2⁽¹²⁾ ยากวาดมหานิลแห่งทอง ถ้าแก้หอบ เอาฤชณา 1 รากถั่วพู 1 ต้มเอาน้ำละลายยา แทรกพิมเสนให้กินยานี้ใช้ได้ทั้งเด็กและผู้ใหญ่

ตำราพระโอสถพระนารายณ์ มีตำรับยาที่ระบุว่าแก้หืดดังนี้

“จิตรกรายพิจจุณ ให้เอาโกฐสอ โกฐก้านพร้าว รากไคร้เครือ กระวาน ลูกเอ็น ลูกจันทน์ อบเชย สมุลแว้ง สค้าน เกสรบุณนาค น้ำประสานทอง เทียนทั้ง 5 สัตบุษเทศ กรามพลู เปลือกสนเฮอร์ สิ่งละส่วน หวานน้ำ 2 ส่วน จิงแห้ง 3 ส่วน มหาหิงค์ 4 ส่วน เจตมูลเพลิง 5 ส่วน ดีปลี 10 ส่วน พริกอ่อน 28 ส่วน

ถ้าจะให้ทุเลาธาตุ เพิ่มพริกไทยเข้าให้เท่ายาทั้งนั้น กระทำเป็นจุน ละลายน้ำผึ้งรวงกินเข้าเย็นหนักสลับหนึ่ง แก้วครึ่งคองพอมเหลือง ท้องรุ่ง พุงมาร จุกผามม้ามเรื้อย มองคร่อ หืด ไอ ลมอัมพาตและลมทั้งปวงหาย ฯ”⁽¹³⁾

ร.ต.อ. เปี่ยม บุญยะโชติ เกิดที่จังหวัดนครศรีธรรมราช ศึกษาเล่าเรียนเรื่องหมอดูและโหราศาสตร์ มาตั้งแต่เด็ก สมัยเด็กเป็นโรคตาบอดทั้งสองข้าง และมีเหงื่อออกตามมือตามเท้าร่างกายอ่อนเพลีย ได้โอกาสรักษาตนเองจนหายโดยมีชาวมุสลิมบอกยาให้ ท่านได้เรียนการแพทย์แผนโบราณที่บ้านซึ่งตั้งร้านขายสมุนไพรทำให้ได้เรียนรู้เรื่องตัวยาดังแต่ยังไม่ถึง 10 ขวบ เมื่อบวชเข้ามาอยู่กรุงเทพ ฯ ได้รักษาโรคจิตสืดวงคำใส่ของตนเองจนหายหลังจากที่ไปรักษาที่โรงพยาบาลแล้วแต่ไม่หาย และยังมีโอกาสช่วยรักษาคนรู้จักมากมาย จนกระทั่งเปิดร้านขายยาเมื่อ พ.ศ. 2480 และในที่สุดก็เลิกไปเพราะมีภารกิจด้านการเมือง จากการที่ได้รวบรวมหยาบยืมขอคัดลอกตำรับตำรายาสมุนไพรไว้มากจึงนำมาเผยแพร่⁽¹⁴⁾ ผลงานที่สำคัญของท่านคือพิมพ์ตำรายาไทยแผนโบราณที่รวบรวมรวมไว้ออกมาเป็นหนังสือปกแข็ง ขนาด 13 x 18 เซนติเมตร ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2514 ถึง 2525 จำนวน 12 เล่ม รวมทั้งสิ้น 4,682 หน้า⁽¹⁵⁻²⁶⁾

จากลำดับแหล่งข้อมูลตำรับยาในช่วงกลางถึงปลาย พ.ศ. 2400 กับช่วงต้น พ.ศ. 2500 พบว่า ตัวยานี้ในตำรับยาหอบหืดจากหนังสือต่าง ๆ มีการอ้างถึงตัวยาใกล้เคียงกันสอดคล้องกับนิยาม “การแพทย์แผนไทยหมายความว่า กระบวนการทางทางการแพทย์เกี่ยวกับการตรวจ วินิจฉัย บำบัด รักษา หรือป้องกันโรค หรือการส่งเสริมและฟื้นฟูสุขภาพของมนุษย์ การผดุงครรภ์ การนวดไทย และให้ความรวมถึง การเตรียมการผลิตยาแผนไทย และการประดิษฐ์อุปกรณ์และเครื่องมือทางการแพทย์ โดยอาศัยความรู้หรือตำราที่ได้ถ่ายทอดพัฒนาสืบต่อกันมา”⁽²⁷⁾

การที่ ร.ต.อ. เปี่ยม บุญยะโชติ ได้รวบรวมตำรับยาต่าง ๆ ไว้ถึง 12 เล่ม ถือได้ว่าได้รวบรวมไว้เป็นจำนวนมาก การจำแนกตำรับยาหอบหืดออกจากตำรายาไทยแผนโบราณดังกล่าวจะเป็นตัวแทนการใช้ยาแก้หอบหืดที่ได้มีการใช้ในช่วงกลางถึงปลาย พ.ศ. 2400 กับช่วงต้น พ.ศ. 2500 ได้เป็นอย่างดี

วัตถุประสงค์การวิจัย

จำแนกตำรับยาหอบหืดออกจากตำรายาไทยแผนโบราณที่รวบรวมโดย ร.ต.อ. เปี่ยม บุญยะโชติ จำนวน 12 เล่ม⁽¹⁵⁻²⁶⁾

จำแนกตำรับยาหอบหืดที่ไม่ซ้ำกันตามจำนวนตัวยาในตำรับ ตำรับใดที่ใช้ตัวยาน้อยแสดงว่าตัวนั้นเป็นตัวยาทิตรงต่อโรค

จำแนกตัวยาในตำรับตามจำนวนตัวยาในตำรับ ทำให้ทราบว่าตัวยาใดอยู่ในตำรับที่มีตัวยาจำนวนมากหรือน้อย

ระเบียบวิธีการศึกษา

เกณฑ์คัดเข้าตำรับยา

ตำรับยาที่ระบุสรรพคุณในชื่อตำรับ หรือผลการใช้ว่า แก่ “หอบ” “หืด” หรือ “หอบหืด”

เกณฑ์คัดออกตำรับยา

ตำรับยามีตัวยาที่ซ้ำกับตำรับอื่นทั้งตำรับ หรือมีตัวยาเป็นภาษาบาลีที่หาคำแปลไม่ได้

ทำการบันทึกข้อมูลด้วยโปรแกรมสำเร็จรูปในรูปแบบตาราง โดยมีรูปแบบข้อมูล 2 ระดับ

ระดับตำรับ ข้อมูลแต่ละตำรับประกอบไปด้วย เล่มที่ เลขหน้าของเล่มที่ ลำดับของตำรับที่ในหน้านั้น ๆ ชื่อตำรับ สรรพคุณ และ จำนวนตัวยา

ระดับตัวยาในตำรับ ข้อมูลประกอบไปด้วย เล่มที่ เลขหน้าของเล่มที่ ลำดับของตำรับที่ในหน้านั้น ๆ จำนวนตัวยาในตำรับ ลำดับที่ของตัวยาในตำรับ ส่วนที่ใช้ ชื่อตัวยา ปริมาณโดยสัดส่วน/น้ำหนัก และหน่วยนับ

การประมวลผล

การตัดตำรับยาที่มีตัวยาซ้ำกันทั้งตำรับ โดยการเรียงข้อมูลระดับตัวยา ตามตำรับยา จำนวนตัวยาในตำรับ และลำดับที่ของตัวยาในตำรับ

เมื่อได้ตำรับยาที่ไม่ซ้ำกันแล้ว ก็จะมีข้อมูลระดับตัวยาในตำรับที่ไม่ซ้ำกันด้วย

การแจกแจงความถี่โดยการนับจำนวนตำรับยาตามจำนวนตัวยาในตำรับ ซึ่งกำหนดดังนี้

การจัดกลุ่มตำรับยาจำแนกตามจำนวนตัวยาในตำรับ โดยต่อไปนี้จะเรียกว่า “กลุ่มตำรับ

ตามจำนวนตัวยาในตำรับ”

กลุ่มกลุ่มตำรับตามจำนวนตัวยาในตำรับ	a	b	c	d	e	f
จำนวนตัวยาในตำรับ	1	2	3	4-5	6-10	11-43

1 หมายถึง ตัวยาเดียว

2 หมายถึง มีตัวยา 2 ตัวยาในตำรับ

3 หมายถึง มีตัวยา 3 ตัวยาในตำรับ

4-5 หมายถึง มีตัวยา 4 หรือ 5 ตัวยาในตำรับ

6-10 หมายถึง มีตัวยา 6 ถึง 10 ตัวยาในตำรับ

11-43 หมายถึง มีตัวยา 11 ถึง 43 ตัวยาในตำรับ

การแจกแจงความถี่จำแนกตัวยากับการอยู่ในกลุ่มตำรับ

การจัดเรียงลำดับตัวยาตามกลุ่มตำรับโดยเรียงทีละกลุ่มตำรับจาก a แล้วตามด้วย b c d e และ f ทำให้ทราบว่าตัวยาใดมีฤทธิ์ตรงกับการแก้อาการหอบหืด

จัดทำตารางรายงานตามวัตถุประสงค์

เครื่องมือที่ใช้ในงานวิจัย

ตำรายาไทยแผนโบราณที่รวบรวมโดย ร.ต.อ. เปี่ยม บุญยะโชติ จำนวน 12 เล่ม⁽¹⁵⁻²⁶⁾

คอมพิวเตอร์ และโปรแกรมสำเร็จรูปในรูปแบบตาราง

การวิเคราะห์ข้อมูล

การจัดกลุ่ม (grouping) การจัดเรียง (sorting) การจัดลำดับ (ordering) การแจกแจงความถี่ (frequency distribution) สัดส่วน (proportion) และร้อยละ (percentage)

ผลการศึกษา

ตำรายาไทยแผนโบราณทั้ง 12 เล่ม มีตำรับยาที่ระบุสรรพคุณแก้หอบ หืด หอบหืด จำนวนทั้งสิ้น 84 ตำรับ เมื่อตัดตำรับยาที่ซ้ำซ้อนกันกับตำรับที่มีตัวยาคือเป็นภาษาบาลีที่ยังไม่พบคำแปลออกเหลือตำรับทั้งสิ้น 56 ตำรับ เป็นตัวยาดียว 3 รายการ ตำรับที่มีตัวยามากที่สุด คือ 43 ตัวยา ตำรับที่ใช้ตัวยา 6-10 ตัวยา 11-43 ตัวยา และ 4-5 ตัวยา ร้อยละ 38 23 และ 20 ตามลำดับ ดังแสดงในตารางที่ 1

ตารางที่ 2 เมื่อเริ่มที่คอลัมน์ a ตำรับยาที่มีตัวยา 1 ตัวยาจำนวน 3 ตำรับ เป็นตัวยาที่ไม่ซ้ำกัน 3 ตัวยา ตัวยาทั้งสามปรากฏอยู่ใน 3 ตำรับ อัตราการที่ตัวยาถูกนำไปใช้ในตำรับเท่ากับ 1.0 คือ ตัวยาแต่ละตัวในกลุ่มอยู่ใน 1 ตำรับเท่านั้น ส่วนคอลัมน์ b ตำรับยาที่มีตัวยา 2 ตัวยา จำนวน 6 ตำรับ เป็นตัวยาที่ไม่ซ้ำกัน 10 ตัวยา ตัวยาทั้งสิบปรากฏอยู่ใน 6 ตำรับนั้นโดยนับได้ 12 ครั้งตามจำนวนตำรับ กล่าวคือ ตัวยาบางตัวปรากฏอยู่ในมากกว่า 1 ตำรับ มีอัตราการที่ตัวยาถูกนำไปใช้ในตำรับเท่ากับ 1.2 ส่วนแถว [ง] เท่ากับ 1 ทั้ง ๆ ที่ แถว [ข] เป็น 10 ซึ่งในความเป็นจริงในกลุ่ม b กลุ่มตัวยา 2 ตัวยานี้มีตัวยา 10 ตัวยา แต่มี 1 ตัวยาได้จัดอยู่ในกลุ่ม a กลุ่มตัวยา 1 ตัวยาไปแล้ว

ในจำนวน 56 ตำรับ มีตัวยาไม่ซ้ำกัน 224 ตัวยา นับจำนวนตัวยาโดยที่ตัวยาตัวหนึ่งอาจอยู่ในหลายกลุ่ม ตำรับตามจำนวนตัวยาในตำรับได้ ทำให้ผลรวมในแถว [ข] มากกว่า 224 ตัวยา และในแถว [ค] ซึ่งนับทุกตำรับที่ตัวยาอยู่ในกลุ่มนั้น จึงมีปรากฏอยู่ในตำรับโดยรวมถึง 537 ตำรับ การที่ตัวยาอยู่ในตำรับที่มีตัวยาน้อยแสดงว่าตัวยานั้นตรงต่อโรค อย่างไรก็ตาม เมื่อนำ [ค] จำนวนตำรับที่ตัวยาอ้างถึง หารด้วย [ข] จำนวนตัวยาที่ไม่ซ้ำกันทั้งหมดในกลุ่มนั้น ก็จะได้อัตราการนำไปใช้เข้าตำรับซึ่งโดยรวมตัวยาตัวหนึ่งจะนำไปใช้หรือปรากฏอยู่ใน 2.4 ตำรับโดยเฉลี่ย

ตารางที่ 3 แสดงการจำแนกตัวยาในกลุ่มตำรับที่มีตัวยา 1 ถึง 3 ตัวยา พบว่าตัวยาที่ใช้เป็นตัวยาดียว คือ แมงป่องข้าง ขนเพชรคน และ ผมคน ส่วนตัวยาที่ปรากฏในกลุ่มตำรับยาที่มีตัวยา 2 ตัวยา มี 10 ตัวยา คือ ผมคน จันทน์แดง จุนสี กะทือ ขอนดอก ตำลึง น้ำตาล น้ำปูนใส สะบ้า หอยนางรม ซึ่งจันทน์แดงจะถูกนำไปใช้ในตำรับยาที่มีตัวยาตั้งแต่ 4 ตัวยาขึ้นไป (กลุ่ม d, e, f) ด้วย สำหรับกลุ่มตำรับยา 3 ตัวยา มีทั้งสิ้น 6 ตัวยา คือ ตำลึง ขี้เหล็ก ขุมเห็ดใหญ่ น้ำผึ้ง มดแดง และ หมูสามชั้น

ตารางที่ 4 แสดงการจำแนกตัวยาในยากลุ่มตำรับที่มีตัวยา 4-5 ชนิด ประกอบไปด้วยตัวยา 35 ตัวยา และเมื่อรวมจันทน์แดงที่อยู่ในกลุ่มตัวยา 2 ตัวยาไปก่อนแล้ว จึงมี 36 ตัวยา ตัวยาที่สำคัญมีการนำไปใช้ในตำรับยาที่มีตัวยามากกว่า 10 ตำรับ ได้แก่ พริกไทย ขิง ดีปลี (ตรีภูก) ยาตำ และเจตมูลเพลิง จำนวน 5 ตัวยา ตัวยาที่อ้างในกลุ่มตำรับ 4-5 ตัวยา และกลุ่มตำรับ 11-43 ตัวยา เพียง 2 ตำรับ คือ เปราะหอม และ กระดอม จำนวน 2 ตัวยา และตัวยาที่ปรากฏในกลุ่มตำรับ 4-5 ตัวยาเพียง 1 ตำรับมีจำนวน 8 ตัวยา คือ เลือดแรด ซึ่งขี่ ดอกดาวเรือง น้ำตาล โตนด มะพร้าว ย่านาง สมอ และสลัดได จึงแสดงตัวยาเพียง 25 ตัวยา ($35 - 5 - 2 - 8 = 25$) ในตารางที่ 4 เท่านั้น

ตัวยาในกลุ่มตำรับ 6-10 ตัวยา (กลุ่มตำรับ e) เป็นตัวยาที่ไม่เคยปรากฏอยู่ในกลุ่มตำรับ a b c และ d เลย มี 40 ตัวยา คือ มะกรูด ดินประสิว มะนาว ลูกจันทน์ กานพลู การบูร ดอกจันทน์ ดีเกลือ พิมเสน สมอไทย สลอด สารส้ม เมล็ดผักกาด โกฐน้ำเต้า กัญชา ข่อย ชันทศกร ชะเอมเทศ ชะมดเชียง ข้าแป้น ขุมเห็ด ตาลหม่อน

ทองพันชั่ง น้ำประสานทอง น้ำมูตร ผักโหม ผักคราด ผักชี มหาหิงค์ มะแว้งต้น ว่านน้ำ ส้มป่อย สมอเทศ สมอพิเภก สวาด หญ้าโยงไฟ หญ้าไต้ใบ หนั่งแรด หนาด หัวเข้าค่า

ตัวยาในกลุ่มตำรับ 11-43 ตัวยา (กลุ่มตำรับ f) เป็นตัวยาที่ไม่ได้อยู่ในกลุ่มตำรับ a b c d และ e เลยมี 132 ตัวยา (จาก ตารางที่ 2 ตัวยา 191 ตัวยา หักออกด้วย 59 ตัวยา) โดยแสดงตัวยาว่าปรากฏอยู่ในจำนวนกี่ตำรับ ดังนี้

- ตัวยาที่อยู่ใน 6 ตำรับ จำนวน 1 ตัวยา คือ ข้าวปลู
- ตัวยาที่อยู่ใน 4 ตำรับ จำนวน 2 ตัวยา คือ โกฐสอ ว่านกับแรด
- ตัวยาที่อยู่ใน 3 ตำรับ จำนวน 13 ตัวยา เถาวัลย์เปรียง เทียนแดง เทียนขาว เทียนดำ เทียนตาตักแตน โกฐเขมา กระชาย กะทือ กุ่มน้ำ กุ่มบก บุกรอ ว่านร้อนทอง อบเชยเทศ
- ตัวยาที่อยู่ใน 2 ตำรับ จำนวน 25 ตัวยา คือ แผลหอม แมงดาทะเล โกฐหัวบัว ไคร้เครือ ไม้สี้สุก กระเบน กระดาดแดง กระดาดขาว กลอย ขี้กาแดง จันทน์เทศ บอระเพ็ด ปลาช่อน ห้างเกล็ด ฟางเสน พิกุล มะกอก มะขามป้อม ราชพฤกษ์ ลิ้นทะเล ส้มซ่า สมุดข่อยดำ สมุลแว้ง หอม หัสศุนเทศ อุตพิด

ตัวยาที่อยู่ใน 1 ตำรับ มีจำนวน 91 ตัวยา คือ เถาคันแดง เถามวกแดง เทียนกลบ เทียนข้าวเปลือก เทียนสัตตบุษย์ เนื้อไม้ เปราะ เหงือกปลาหมอแดง แผลงสาบ แสมทะเลแสมสาร โกฐเชียง โกฐกระดุก โกฐกะกลิ้ง โกฐก้านพร้าว โกฐจุฬาลัมพา โกฐพุงปลา โมกหลวง โสม กระดังงา กระทุงหมาบ้า กฤษณา กลั้มพัก กัญชาเทศ ขมิ้น อ้อย ข่าตาแดง ข้าวเย็นใต้ ข้าวกับแก้ว ขี้แมลงสาบ ครั่ง คัดเค้า คำไทย จี๊ว จุกโรหินี ชะเอม ชะมดวิสุทธิ์ ชุมเห็ดไทย ดองดึง ดินปะสิว ต้นตายปลายเป็น ทองกวาว ทองหลาง ท้ายายม่อม นมแพะ นมวัว น้ำดอกไม้น้ำตาลกรวด น้ำตาลบ บุนนาค ประดู่ ปลาไหลเผือก ผักเสี้ยนผี ผักขวง ผักขี้ล่อม ผักขี้ลา ผักบั้งขันธ์ ฟาง พิษนาคน พุทรา มหา สะด้า มะเดื่อดิน มะแว้งเครือ มะกล่ำเครือ มะกล่ำต้น มะคำไก่ มะคำดีควาย มะพร้าวนาพิเภก มะรุม มะลิ มูกมัน ระย่อม รังนก ลำดวน ลูกเอ็น สน ส้มกุ่ม สมอพญา สหสศุน สะเดา สะตือ สังกรณี สารภี สุรา หญ้าคา หญ้าปอด หญ้าฝรั่ง หมอกรังค้าย หมากผู้ ห้วยหนักเขียว อบเชย อำพันทอง

อภิปรายผล

กลุ่มตัวยาหอบหืดที่อยู่ในกลุ่มตำรับจำนวนตัวยาน้อยแสดงว่าต้องให้ผลโดยตรงต่อโรคหอบหืด คือ มี กลุ่มตำรับที่มี 1 ถึง 3 ตัวยา เสมือนเป็นยาบรรเทาอาการเป็นยาขยายหลอดลมที่ออกฤทธิ์เร็ว กลุ่มตำรับ 1 ตัวยา (กลุ่ม a) ตัวยาที่ใช้เป็นตัวยาเดียว คือ แผลงป่องข้าง ขนเพชรคน และ ผมคน ถึงแม้ว่าแผลงป่องข้างทอดจะเป็นอาหาร และ ผมคนมีการใช้เป็นยา ควรมีการศึกษาวิธีการใช้อย่างรอบคอบก่อนการใช้ ส่วนตัวยาที่ปรากฏในกลุ่มตำรับ 2 ตัวยา (กลุ่ม b) มี 10 ตัวยา คือ ผมคน จันทน์แดง จุนสี กะทือ ขอนดอก ตำลึง น้ำตาล น้ำปูนใส สะบ้า และหอยนางรม ซึ่งจันทน์แดงจะถูกนำไปใช้ในกลุ่มตำรับที่มีตัวยาตั้งแต่ 4 ตัวยาขึ้นไป (กลุ่ม d, e, f) ด้วย สำหรับกลุ่มตำรับยา 3 ตัวยา (กลุ่ม c) มีทั้งสิ้น 6 ตัวยา คือ ตำลึง ขี้เหล็ก ชุมเห็ดใหญ่ น้ำผึ้ง มดแดง และ หมูสามชั้น สำหรับกลุ่มตำรับที่มีตัวยา 4-5 ตัวยา (กลุ่ม d) 6-10 ตัวยา (กลุ่ม e) และ 11-43 ตัวยา (กลุ่ม f) ก็จะมีทั้งตัวยาตรงต่อโรคและตัวยาบำรุงร่างกายเพื่อให้ต่อสู้กับโรคหอบหืดได้รวมอยู่ด้วย

บทสรุป

วิธีการศึกษาเป็นการวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis)⁽²⁸⁾ โดยการรวบรวมตำรับจัดโครงสร้างข้อมูลออกเป็น 2 ระดับ คือ ระดับตำรับยา และระดับตัวยาในตำรับ ทำให้สามารถจำแนกตำรับยาที่ซ้ำกันออกได้ สามารถจำแนกตำรับที่ใช้ตัวยาเดี่ยว ตัวยาน้อยชนิด ซึ่งตัวยาเหล่านั้นย่อมต้องมีสรรพคุณตรงต่อโรค ถ้าหากสามารถบันทึกข้อมูลตำรับยา ตัวยาลงไว้ในฐานข้อมูลเชิงความสัมพันธ์ (Relational database) ได้ ก็จะสามารถดึง (Select) ตำรับยาที่ใช้มากในแต่ละกลุ่มอาการโรคออกมาศึกษาได้โดยสะดวก เพียงทำการเรียกดู (Query) หรือสกัด (Extract) ข้อมูลตามเงื่อนไขจากฐานข้อมูลได้โดยสะดวก

ตำรับยาและตัวยาในตำรับที่มีสรรพคุณรักษาโรคหอบหืดมีจำนวนมาก สามารถเลือกได้จากหลายกลุ่มตามจำนวนตัวยา ตัวยาตรงต่อโรคย่อมต้องอยู่ในกลุ่มตำรับที่มีจำนวนตัวยาน้อย และการจะเพิ่มตัวยาให้สอดคล้องกับหลักการปรุงยา⁽²⁹⁾ คือ นอกจากตัวยาตรง ยังมีตัวยาช่วย ตัวยาประกอบ และตัวยาชูกำลัง ชูรส และแต่งสียา ด้วย อย่างไรก็ตาม การเลือกตัวยามาพัฒนาเป็นตำรับเพื่อใช้ในปัจจุบันต้องคำนึงถึงข้อกำหนดของกฎหมายที่เกี่ยวข้องด้วย

กิตติกรรมประกาศ

ขอรำลึกพระคุณ ร้อยตำรวจเอก เปี่ยม บุญยะโชติ ผูุ้ตสาหะรวบรวมตำรับยาแผนโบราณจำนวนมากถึง 12 เล่ม ไว้ ณ ที่นี้

ตาราง ภาพ และแผนภาพ

ตารางที่ 1 ตำรับยาหอบหืดจำแนกกลุ่มตำรับตามจำนวนตัวยาในตำรับและรูปแบบตำรับ

กลุ่มตำรับ ตามจำนวน ตัวยาใน ตำรับ	จำนวน ตัวยา ในตำรับ	รวม	ตำรับซ้ำ	มีตัวยา ภาษาบาลี	หน่วยนับ' จำนวนตำรับ	
					ตำรับปกติ	
					ตำรับ	ร้อยละ
a	1	17	14		3	5%
b	2	8	2		6	11%
c	3	3	1		2	4%
d	4-5	15	3	1	11	20%
e	6-10	24	2	1	21	38%
f	11-43	17	4		13	23%
รวม		84	26	2	56	100%

ตารางที่ 2 ตำรับยาหอบหืดจำแนกกลุ่มตำรับตามจำนวนตัวยาในตำรับและจำนวนตำรับ และจำนวนตัวยา

รายการ	กลุ่มตำรับตามจำนวนตัวยาในตำรับ						รวม
	a	b	c	d	e	f	
	1	2	3	4-5	6-10	11-43	
[ก] จำนวนตำรับ	3	6	2	11	21	13	56
[ข] จำนวนตัวยา	3	10	6	36	59	191	224
[ค] จำนวนตำรับที่ตัวยาอ้างอิงถึง	3	12	6	50	97	369	537
[ค]/[ข] อัตราการถูกนำไปใช้	1.0	1.2	1.0	1.4	1.6	1.9	2.4
[ง] จำนวนตัวยาที่ปรากฏใน กลุ่มตัวยาน้อยกว่าก่อนหน้า	0	1	1	1	19	59	

ตารางที่ 3 ตัวยาในตำรับยากลุ่มตำรับที่มีตัวยา 1 ถึง 3 ตัวยา

หน่วยนับ' จำนวนตำรับยา							
กลุ่มตำรับตามจำนวนตัวยาในตำรับ							
ตัวยา	a	b	c	d	e	f	
	1	2	3	4-5	6-10	11-43	รวม
แมงป่องช้าง	1						1
ขนเพชรคน	1						1
ผมคน	1	1				2	4
จันทน์แดง		2		1	1	5	9
จุนสี		2					2
กะทือ		1				2	3
ขอนดอก		1				1	2
ตำลึง		1	1				2
น้ำตาล		1					1
น้ำปูนใส		1					1
สะบ้า		1					1
หอยนางรม		1				1	2
ขี้เหล็ก			1		1	2	4
ชุมเห็ดใหญ่			1		1	1	3
น้ำผึ้ง			1				1
มดแดง			1				1
หมูสามชั้น			1				1

ตารางที่ 4 ตัวยาในตำรับยากลุ่มตำรับที่มีตัวยา 4-5 ชนิด

หน่วยนับ' จำนวนตำรับยา							
ตัวยา	กลุ่มตำรับตามจำนวนตัวยาในตำรับ						รวม
	a	b	c	d	e	f	
	1	2	3	4-5	6-10	11-43	
จิง				6	3	10	19
พริกไทย				5	6	9	20
แห้วหมู				3	1	2	6
ดีปสี				3	2	10	15
เกลือสินเธาว์				2	1	3	6
เกลือ				1	4	4	9
เจตมูลเพลิง				1	1	8	10
ไพล				1		5	6
กระเทียม				1	2	5	8
กระวาน				1	2	5	8
กะเพรา				1	2	1	4
ขมิ้นอ้อย				1	3	3	7
ข้า				1		2	3
ข้าวเย็นเหนือ				1		1	2
จันทน์ขาว				1	1	4	6
แววนกยูง				1		2	3
บัวหลวง				1	1	2	4
พืลังกาสา				1		4	5
มะเขือขื่น				1		2	3
มะขามเปียก				1	2	1	4
มะตูม				1		2	3
มะพร้าว				1		2	3
ยาดำ				1	4	6	11
ลำโพง				1	1		2
สะค้าน				1		3	4

เอกสารอ้างอิง

1. คลังสื่อเผยแพร่: ข้อมูลสถิติล่าสุด โรคหัด ตั้งแต่ พ.ศ. 2550 ถึง 2556 [อินเทอร์เน็ต]. นนทบุรี: กองโรคไม่ติดต่อ, กระทรวงสาธารณสุข; 2557 [สืบค้นเมื่อ 28 มิ.ย. 2563]. จาก : <http://thaincd.com/2016/media-detail.php?id=8881&tid=38,1-001-003&gid=1-026>
2. สธ. เตรียมขยายคลินิกโรคหัดและโรคปอดอุดกั้นเรื้อรังแบบง่าย ลงสู่หน่วยบริการปฐมภูมิ [อินเทอร์เน็ต]. นนทบุรี:สำนักสารนิเทศ, สำนักงานปลัดกระทรวงสาธารณสุข; 2561[สืบค้นเมื่อ 28 มิ.ย. 2563]. จาก: <https://pr.moph.go.th/?url=pr/detail/2/04/112571/>
3. Rama Channel. โรคหอบหืด โรคทางเดินหายใจร้ายแรงจนอาจทำให้เสียชีวิต ข้อมูลจากรายการพบหมอรามา โดย ผศ.นพ.ธีระศักดิ์ แก้วอมตวงศ์ เมื่อ 24 มกราคม 2560 [อินเทอร์เน็ต]. กรุงเทพฯ: สื่อสารองค์กร คณะแพทยศาสตร์โรงพยาบาลรามาธิบดี; 2560 [สืบค้นเมื่อ 29 มิ.ย. 2563]; [ประมาณ 2 น.]. จาก : <https://www.rama.mahidol.ac.th/ramachannel/home/article/โรคหอบหืด-โรคทางเดินหายใจ/>
4. นิเทศ พุ่มชูศรี (ขุนนิเทศสุขกิจ). แพทยศาสตร์นิเทศ (วิชาแพทย์แผนปัจจุบัน). พิมพ์ครั้งที่ 4. นนทบุรี: โรงพิมพ์เจริญพัฒน์; 2514. หน้า 571.
5. หน่วยข้อมูลสมุนไพร คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล. ศัพท์แพทย์ไทย. กรุงเทพฯ: ประชาชน; 2535. หน้า 244.
6. คล้อย ทรงบัณฑิตย์. คัมภีร์สรรพคุณยาไทยจากฉบับโบราณ. กรุงเทพฯ : อมรการพิมพ์; 2532. หน้า 24-5, 33, 44-5, 104-5, 107, 109-10, 117, 119, 122, 130-2, 135, 140-1, 150, 173, 175, 179, 182, 187-9, 192, 197, 200-4, 211, 287-8.
7. สมาคมโรงเรียนแพทย์แผนโบราณวัดพระเชตุพนฯ. ประมวลสรรพคุณยาไทย (ภาคหนึ่ง) ว่าด้วยพฤกษชาติ วัตถุธาตุ และสัตว์วัตถุนานาชาติ. กรุงเทพฯ: บพิธการพิมพ์; 2537. หน้า 72-5, 162.
8. สมาคมโรงเรียนแพทย์แผนโบราณวัดพระเชตุพนฯ. ประมวลสรรพคุณยาไทย (ภาคสาม) ว่าด้วยพฤกษชาติ วัตถุธาตุ และสัตว์วัตถุนานาชาติ. กรุงเทพฯ: นำอักษรการพิมพ์; ม.ป.พ. หน้า 34, 188, 222.
9. อัมพัน กิตติขจร (ขุนโสภิตบรรณลักษณ์). คัมภีร์แพทย์ไทยแผนโบราณ เล่ม 3. พระนคร : โรงพิมพ์อุตสาหกรรมการพิมพ์; 2504. หน้า 135-137, 145, 245, 248.
10. สถาบันภาษาไทย กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ. แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ ภูมิปัญญาทางการแพทย์และมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว; 2543. หน้า 347, 749.
11. พระยาพิศณุประสาทเวช (รวบรวมนพิมพ์). แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ เล่ม 1. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พฤกษนิบาต; 2467. หน้า 467-90.
12. สุน สุนทรเวช (พระยาแพทย์พงศา วิสุทธาธิบดี). แพทย์ตำบลด เล่ม 2. พิมพ์ครั้งที่ 2. พระนคร: โรงพิมพ์ห้องสมุดไทย; 2476. หน้า 251-2.

13. ตำราพระโอสถพระนารายณ์ สมเด็จพระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี โปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทาน ในงานศพพระยาแพทยพงษา (นาค โรจนแพทย์). พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร; 2460.
14. วัฒนา ชยธวัช. ปรัชญาและพื้นฐานการแพทย์แผนไทย. ปทุมธานี: วิทยาลัยการแพทย์แผนตะวันออก มหาวิทยาลัยรังสิต; 2556. หน้า 211.
15. เปี่ยม บุญยะโชติ. ตำรายาโบราณ ว่าด้วยโรคเด็กและสุภาพสตรี (ถ่ายสำเนา). กรุงเทพฯ: เกษมบรรณกิจ; 2514.
16. _____. ตำรายาไทยแผนโบราณ เล่ม ๒ (ถ่ายสำเนา). กรุงเทพฯ: เกษมบรรณกิจ; 2514.
17. _____. ตำรายาไทยแผนโบราณ เล่ม ๓. กรุงเทพฯ: เกษมบรรณกิจ; 2515.
18. _____. ตำรายาไทยแผนโบราณ เล่ม ๔. เกษมบรรณกิจ. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เฟื่องอักษร; 2515.
19. _____. ตำรายาไทยแผนโบราณ เล่ม ๕ (ถ่ายสำเนา). [กรุงเทพฯ]: เกษมบรรณกิจ; [ม.ป.ป.].
20. _____. ตำรายาไทยโบราณ ว่าด้วยโรคต่าง ๆ เล่ม ๖. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เฟื่องอักษร; 2518.
21. _____. ตำรายาไทยแผนโบราณ เล่ม ๗ (ถ่ายสำเนา). [กรุงเทพฯ]: เกษมบรรณกิจ; [ม.ป.ป.].
22. _____. ตำรายาไทยแผนโบราณ เล่ม ๘ (ถ่ายสำเนา). [กรุงเทพฯ]: เกษมบรรณกิจ; [ม.ป.ป.].
23. _____. ตำรายาไทยแผนโบราณว่าด้วยโรคต่าง ๆ เล่ม ๙. กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์; 2522.
24. _____. ตำรายาผงแพทย์แผนโบราณ. กรุงเทพฯ: เสี่ยงเชียงธรรมประทีป; [ม.ป.ป.].
25. _____. ตำรายาไทยแผนโบราณ เล่ม ๑๑. กรุงเทพฯ: เสี่ยงเชียงธรรมประทีป; [ม.ป.ป.].
26. _____. ตำรายาไทยแผนโบราณ เล่ม ๑๒. กรุงเทพฯ: ดวงดีการพิมพ์; 2525.
27. พระราชบัญญัติวิชาชีพการแพทย์แผนไทย พ.ศ. 2556. ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 110, ตอนที่ 10 ก. (ลงวันที่ 1 กุมภาพันธ์ 2556).
28. เอื้อมพร หลินเจริญ. เทคนิคการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ. วารสารการวัดผลการศึกษา มหาวิทยาลัยมหาสารคาม 2555;17(1):17-29.
29. กองการประกอบโรคศิลป์ สำนักงานปลัดกระทรวงสาธารณสุข. ตำราแพทย์แผนโบราณทั่วไป สาขาเภสัชกรรม. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์แห่งประเทศไทย; 2541. หน้า 184-5.